

บทที่ 4

การเสด็จประพาสต้น

งานวิจัยในบทนี้ต้องการอธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของการเสด็จประพาสต้นของพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งมีหลักฐานปรากฏเด่นชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ และอธิบายสาเหตุของการเสด็จประพาสต้นว่าเกิดขึ้นได้อย่างไร ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชว่าเกิดจากปัจจัยภายใน หรือปัญหาจากภายนอกอย่างไร เนื้อหาประกอบด้วยหัวข้อดังต่อไปนี้

ประวัติการเสด็จประพาสต้น

สาเหตุของการเสด็จประพาสต้น

1. สถานภาพและบทบาทของพระเจ้าแผ่นดิน
2. ความผาสุกของประชาชน
3. ปัญหาความไม่มั่นคงในภาคเหนือ และประเทศไทย
 - 3.1 ปัญหาด้านพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย
 - 3.2 ปัญหาด้านเศรษฐกิจ
 - 3.3 ปัญหาด้านการคมนาคม
 - 3.4 ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและ การปลูกฝิ่น
4. การช่วยเหลือชาวนา (กลุ่มชาติพันธุ์)

ประวัติการเสด็จประพาสต้น

การเสด็จประพาสต้น หรือภูมิหลังการเสด็จประพาสส่วนพระองค์โดยไม่มีหมายกำหนดการล่วงหน้า วัตถุประสงค์หลักก็เพื่อทรงตรวจเยี่ยมราษฎรส่วนพระองค์ การเสด็จประพาสส่วนพระองค์ของพระมหากษัตริย์ทรงมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา แต่คำว่า การเสด็จประพาสต้นเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์

การเสด็จประพาสต้น คือการเสด็จประพาสไม่มีหมายส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2396-2453) กำหนดการล่วงหน้า ไม่มีกระบวนรับเสด็จเป็นทางราชการ คำว่า ประพาสต้น เรียกตามชื่อเรือต้นที่ทรงซื้อไว้ใช้ในกระบวนเสด็จประพาส (ชินขจร วังค์พานิช, 2552)

เกี่ยวกับเรื่องเรือต้น ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “ประพาสต้น” สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าว่า “บางท่านแปลว่าเรือเครื่องต้น บางท่านแปลว่า เรือทรง อย่างในภาพยนต์ว่า “ทรงเรือต้นงามเฉิดฉาย” ดังนี้ แต่บางท่านที่แปลต้น ๆ ว่า หลวงนายศักดิ์เป็นคนคุมเครื่องมหาดเล็กตามเสด็จ หลวงนายศักดิ์ ชื่ออัน รับสั่งเรียกว่า ตาอัน ตาอันเสมอ คำว่า เรือต้นนี้ก็จะแปลว่าเรือตาอันนั่นเอง แปลชื่อเรือต้นเป็นหลายอย่างดังนี้ อย่างไรก็ตามจะถูกต้องก็ไม่ทราบแน่” (สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2012)

การเสด็จประพาสต้น หรือการประพาสต้น ของพระเจ้าแผ่นดิน คงมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ไม่มีหลักฐานการเรียกขานอย่างเด่นชัด เพียงแต่ปรากฏพระราช

กรณีศึกษาในการปลอมพระองค์เพื่อทรงดูแลทุกข์ สุข ของชาวบ้าน แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการเรียกขาน “ประพาสต้น” อย่างเด่นชัด

สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายความหมายของการเสด็จประพาสต้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับได้มีจำนวน 3 ครั้ง (สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ, 2560)

การเสด็จประพาสครั้งที่สอง พ.ศ. 2449 เสด็จประพาสนครสวรรค์

การเสด็จประพาสครั้งที่สาม พ.ศ. 2451 เสด็จโดยทางรถไฟ ถึงนครสวรรค์ แล้วทรงเรือพระที่นั่งล่องน้ำลงมาเข้าปากน้ำมะขามเต่า ประพาสทางน้ำเมืองสุพรรณบุรี

การเสด็จประพาสต้น ทำให้พระมหากษัตริย์ได้ทอดพระเนตรทุกข์ทุกสิ่งทุกอย่างด้วยพระองค์เอง ได้ทราบสุข ทุกข์ ความเดือดร้อนของราษฎร บางครั้งทรงปลอมแปลงพระองค์เป็นสามัญชนเข้าไปปะปนกับราษฎร เพื่อได้พบความจริงจากปัญหา และจะได้แก้ไขได้อย่างถูกต้อง

การเสด็จประพาสต้น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (พ.ศ. 2470-2559)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัส ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เกี่ยวกับการกำเนิดโครงการหลวงว่า

“โครงการหลวง เกิดขึ้นเพราะไปเที่ยว คำว่า ไปเที่ยว น่าจะว่า ประพาสต้น มากกว่า เพราะนอกจากจะเป็นราชาศัพท์ที่ถูกต้อง แต่ออกจะไม่ใช้กันแล้ว ยังทำให้เราเห็นภาพ พระพุทธเจ้าหลวงเวลาเสด็จไปเที่ยวบ้านชาวบ้าน โดยที่เขามิทราบว่าเป็นใคร จึงไม่ประหม่ามาก คุยคล่องถึงการกินอยู่ ทำให้ท่านสามารถพระราชทานความช่วยเหลือได้ตามพระราชอัธยาศัย ” (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ครบ 50 ปี, 2539 : 24)

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้มีการเสด็จประพาสต้นเยี่ยมเยียนราษฎรส่วนพระองค์โดยไม่แจ้งหมายกำหนดการล่วงหน้า ไม่มีหน่วยงานใดรวบรวมเผยแพร่จำนวนครั้ง แต่พอยกตัวอย่างได้หลายเหตุการณ์ เช่น กรณีของนายสอน ดวงปากดี วัย 67 ปี (พ.ศ. 2559) ชาวบ้านดงน้อย ตำบลดงมะไฟ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร เล่าว่า วันจันทร์ที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2527 ลุงสอนนุ่งผ้าขาวม้า นั่งอยู่หน้าบ้าน เห็นผู้ชายหอบแผ่นที่ กล้องถ่ายภาพเดินตรงเข้ามาหา เมื่อเข้ามาใกล้จึงทราบว่าพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ท่านทรงถามถึงแหล่งน้ำเพื่อตรวจสอบกับแผนที่ในการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยเรือ (สอน ดวงปากดี, 2559)

กรณีที่สอง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระราชวังไกลกังวล พระองค์ทรงขับรถยนต์พระที่นั่งไปยังท้องถื่นที่ห่างไกล ในเขตจังหวัดเพชรบุรี และประจวบคีรีขันธ์ เป็นการเสด็จส่วนพระองค์ พร้อมผู้ติดตามจำนวนน้อยโดยไม่ได้แจ้งให้ราษฎรทราบล่วงหน้า ขณะที่รถยนต์พระที่นั่งผ่านหมู่บ้านห้วยมงคล อำเภอหัวหิน ราษฎรกำลังตกแต่งซุ้มรับเสด็จ และไม่ยอมให้รถยนต์พระที่นั่งผ่านซุ้มเพราะ

“...ต้องให้ในหลวงเสด็จฯ ก่อน แล้วพวกรั้วนี้ถึงจะลอดผ่านซุ้มได้ วันนี้ห้ามลอดผ่านซุ้มนี้” พระองค์จึงทรงขับรถยนต์พระที่นั่งเบี่ยงออกข้างทางไม่ลอดซุ้มดังกล่าว (ภานุมาศ ทักษณา, 2553 : 44)

มีเหตุการณ์อีกหลายครั้ง ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดการเสด็จส่วนพระองค์ ยกตัวอย่างในเย็นวันหนึ่งเสด็จกลับจากพระราชวังไกลกังวล แต่ถูกทหารรักษาการณ์ไม่ให้เข้า

พระราชวัง เพราะเป็นบุคคลธรรมดา ไม่มีบัตรผ่าน อนุญาตให้เข้าไม่ได้ พระองค์ทรงตรัสว่า “ขอโทษที่ฉันไม่มีบัตร แต่เอาเป็นว่าตอนนี้เธอมีธนบัตรไหม...นั่นแหละ บัตรของฉัน” (ภาณุมาศ ทักษณา, 2553 : 45) อีกครั้งหนึ่งที่เสด็จตลาดสดทรงแวะไปเสวยก๋วยเตี๋ยว แม่ค้ากราบบังคมทูลถามว่า “ทำไมหน้าเหมือนในหลวงจัง” (ภาณุมาศ ทักษณา, 2553 : 49)

การเสด็จประพาสส่วนพระองค์ หรือการเสด็จประพาสต้น ยังมีเรื่องเล่า และเรื่องบันทึกอีกหลายอย่าง การเสด็จประพาสต้นของพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีเป้าหมายเหมือนกัน คือ เสด็จตรวจตรา เพื่อศึกษาทุกข์ สุข ของราษฎร เพื่อแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้อง แต่วิธีการอาจเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามบริบทของสังคม และสิ่งแวดล้อม

สาเหตุของการเสด็จประพาสต้น

1. สถานภาพและบทบาทของของพระเจ้าแผ่นดิน

สถานภาพของกษัตริย์ ทรงเป็นธรรมราชา ประมุขของแผ่นดิน ซึ่งต้องยึดหลักและมีบทบาทตามหลักทศพิธราชธรรม ตามจารีตราชประเพณี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรี เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 ต่อมาทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 ในมหามงคลวโรกาสนี้ พระองค์ได้ทรงประกาศพระปฐมบรมราชโองการเป็นพระราชสัตยาธิษฐานว่า

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” (ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2554 : 9)

คำว่า “ครองแผ่นดินโดยธรรม” พระธรรมโกษาจารย์ ประยูร รมมจิตโต (2553 : 239) อธิบายว่า หมายถึง “ครองแผ่นดินโดยทศพิธราชธรรม” เรื่อง ทศพิธราชธรรมมาจากนิทานชาดกเรื่อง มหาหิงส์ชาดก กล่าวถึงเรื่องของ พญาหงส์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ ได้สนทนาราชธรรมกับพระเจ้ากรุงพาราณสีเกี่ยวกับธรรมของพระราช 10 ประการ ซึ่งพระเจ้าพาราณสีตรัสให้พญาหงส์ฟังว่า “เราพิจารณาเห็นธรรม 10 ประการที่มีอยู่ในตัวเราเหล่านี้คือ (1) ทาน (2) ศีล (3) บริจาค (4) อาชวะ (5) มัทวะ (6) ตบะ (7) อักโกธะ (8) อวิหิงสา (9) ขันติ (10) อวิโรธนะ เมื่อนั้นเป็นปิติ และโสมนัสใจน้อยย่อมเกิดแก่เรา”

ทศพิธราชธรรม ซึ่งพระมหากษัตริย์ของไทยยึดมั่นเป็นมาตั้งแต่โบราณราชประเพณี จนถึงปัจจุบัน ในสถานภาพของพระเจ้าแผ่นดินอธิบายได้ดังนี้

1. ทาน คือ การให้ การให้แบ่งเป็น 2 อย่าง ได้แก่ อามิสทาน การให้สิ่งของ และธรรมทาน คือการให้ธรรมเป็นทาน หรือวิทยาทาน
2. ศีล คือ ความประพฤติเรียบร้อยดีงาม การสำรวมรักษาพฤติกรรมทางกาย วาจา ให้ถูกต้องเรียบร้อยดีงาม มีภาพแห่งความซื่อสัตย์สุจริต เป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่น รักษาระเบียบ กติกา ปฏิบัติตามกฎหมาย
3. บริจาค คือ เสียสละความสุขสบายส่วนตัว เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม
4. อาชวะ คือ ความซื่อตรง ซื่อสัตย์สุจริต ไม่น้อฉลุลอกหลวง ไม่ทุจริตคอร์รัปชัน

5. มัทวะ คือ ความอ่อนโยน ปฏิบัติต่อคนอื่นด้วยความอ่อนโยน สุภาพ เรียบร้อย ไม่เย่อหยิ่ง หลงตัวเอง

6. ตบะ คือ ความเพียรเพิกเลส ไม่หลงระเห็จไปกับคำสรรเสริญเยินยอ และการสำเร็จ สำราญที่มาพร้อมกับอำนาจ วาสนา พอใจกับความเรียบง่าย ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย สรุ่ยสร้อย

7. อักโกธะ คือ ความไม่โกรธ มีความเมตตาต่อคนทั่วไป ไม่ใช่อำนาจบาตรใหญ่ มีความสุขที่ได้พบปะประชาชนอย่างใกล้ชิด

8. อวิหิงสา คือ ความไม่เบียดเบียน กรุณาต่อคนทั่วไป ไม่หาเรื่องกดขี่ข่มเหง สงสารห่วงใยเมื่อเห็นความทุกข์ของประชาชน และหาทางที่จะดับทุกข์ไขวญของพวกเขา

9. ขันติ คือ ความอดทน อดทนต่อสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพึงพอใจ สามารถควบคุม กิริยาอาการให้สงบนิ่งอยู่ได้ เป็นนายเหนือสถานการณ์ ไม่แสดงอาการหงุดหงิด ทुरนทुरาย หรือ แสดงความไม่พอใจนอกหน้า ความอดทน แบ่งออกเป็น 3 อย่างคือ ทนลำบาก ทนตรากตรำ และทนเจ็บใจ

10. อวิโรธนะ คือ ความไม่คลาดจากธรรม ยึดมั่นในหลักการปกครอง หลักนิติธรรม และ ขนบธรรมเนียมประเพณี ไม่มีความลำเอียง เพราะชอบ ลำเอียงเพราะชัง ลำเอียงเพราะรัก ลำเอียงเพราะหลง และลำเอียงเพราะกลัว

ทศพิธราชธรรม ทั้ง 10 ประการ คือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา (พระธรรมโกศาจารย์, ประยูร ธมมจิตโต, 2553 : 239-257)

จากสภาพภาพของธรรมราชา ผู้เป็นประมุขของประเทศชาติ จึงทำให้พระองค์ต้องมีบทบาท ตามหลักทศพิธราชธรรม ตามหลักของราชประเพณี ในการบำบัดทุกข์ บำรุงสุขของราษฎร ตามสภาพภาพและบทบาทภายใต้การปกครองในระบอบประชาธิปไตย

การมีพระราชกรณียกิจ ตามสภาพภาพและบทบาท แม้กระทั่งทรงพระประชวรที่เชียงใหม่ จึงทำให้หลวงปู่แหวนสุจิณโณ ได้ทูลถวายต่อในหลวงตอนหนึ่งว่า

“พระองค์นั้นมิวแต่ห้วงคนอื่น ไม่ห้วงพระองค์เลย” (พระครูสังฆรักษ์ณัฐวุฒิ วรเมโฆ, 2561 : 83)

2. ความผาสุกของประชาชน

สาเหตุสำคัญในการเสด็จประพาสต้น อีกอย่างหนึ่ง คือ ความผาสุกของประชาชน ต้องการช่วยเหลือประชาชนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ยาก แนวพระราชดำรินี้ปรากฏเด่นชัด นับตั้งแต่ทรงขึ้นครองราชย์ในพ.ศ. 2489 ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์บันทึกประจำวัน “เมื่อข้าพเจ้าจากสยามสู่ สวิตเซอร์แลนด์” ความว่า ในวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2489 ขณะที่รถยนต์พระที่นั่งกำลังแล่นผ่าน วัดเบญจมบพิตรสุทัศน์เมือง

ตามทางที่ผ่านมาได้ยินเสียงใครคนหนึ่งร้องขึ้นมาดัง ๆ ว่า “อย่าละทิ้งประชาชน” “อย่ากร้อบอกเขาไปว่า ถ้าประชาชนไม่ทิ้งข้าพเจ้า แล้วข้าพเจ้าจะละทิ้งอย่างไรได้” (ชมรมคนรักในหลวง, 2017)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพบชายที่ร้องตะโกนในอดีต ขณะที่ไปพลทหาร ชายผู้นั้นกราบบังคมทูลว่า “ท่านคงจำผมไม่ได้ ผมเป็นคนร้องไม่ให้ท่านทิ้งประชาชน” พระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งถามว่า “เรานะรีที่ร้อง” ชายผู้นั้นตอบว่า “ใช่ครับ ตอนนั้นเห็นหน้าท่านเศร้ามาก กลัวไม่กลับมา จึงร้องไปเหมือนคนบ้า” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตอบ “นั่นแหละทำให้เรานึกถึงหน้าที่ จึงต้องกลับมา” (กองบรรณาธิการสำนักพิมพ์ศิริปัญญา, 2558 : 362-363)

ในเรื่องความรัก ความหวังใยประชาชน และประชาชนรักพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระราชทานสัมภาษณ์แก่กลุ่มนักข่าวหญิง เมื่อพ.ศ. 2523 เกี่ยวกับการเสด็จประพาสต้นที่จังหวัดนราธิวาส

“ทางนราธิวาส ชาวไทยอิสลามน่าสงสาร บางครั้ง ฉันไปโดยเขาไม่รู้ตัว เขาเล่าเรื่องต่าง ๆ ให้ฟัง เห็นได้ว่า เขารักพระเจ้าอยู่หัวจริง เพราะธรรมดาแล้วเขาจะไม่เข้าวัดไทยเลย แต่วันนั้นที่เราไปฝนตก พายุมา ฉันไม่รู้ว่าเขาไม่เข้าวัดไทยแม้แต่จะหลบฝน เห็นเป็นที่ปี (วัดโรค) เป็นอิสลาม ฉันประคองเข้ามา เขาก็เข้ามาดี ที่นี้คนไทยพุทธเขามอบอกอย่างนี้ดีมากแล้ว ยังอุตส่าห์เข้าวัด ไม่เช่นนั้นจะไม่ยอมเข้าวัดเลย ไม่เข้ามาแม้แต่จะเหยียบ ฉันถามว่าทำไม เขาตอบว่าไม่รู้ เขาว่าบาปเวลาที่เข้าวัดไทย หันไปถามล่ำมว่า เข้าวัดไทยนี้จะบาปไหมจะ เขาบอกว่า พระบอกว่า รាយอ (พระเจ้าแผ่นดิน) อยู่ที่ไหน ก็อยู่ที่นั่นได้ ไม่เป็นไร ไม่บาป เขารักพระเจ้าอยู่หัวจริง ๆ คนแก่ตาบอดเข้ามาจูบ อันนี้สะตูดใจฉัน เพราะว่าเข้ามาจูบหน้าแข้งพระเจ้าอยู่หัว แล้วบอกว่าดีเหลือเกิน เขาเป็นอิสลาม เราฟังไม่รู้ ล่ำมแปลให้ฟัง ดีเหลือเกิน ทำไมด้อย่างนี้ ดีกระทั่งแม้กับคนอิสลาม พระเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า “ทำไมเขาต้องแบ่งตัวว่า เรานี้ดีแม้กระทั่งคนอิสลาม ทุกคนเป็นคนไทยเหมือนกันหมด”

การเสด็จเยี่ยมเยียนราษฎรจากกลางวัน จนถึงเวลาพลบค่ำ ประชาชนก็เกิดอาการกระสับกระส่าย เพราะอาจเกิดความไม่ปลอดภัย ต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

“พอค่ำแล้ว ล่ำมเริ่มไม่ยอมอยู่ กระสับกระส่ายกันเป็นแถว ฉันสงสัยว่า เอ๊ะ เขากลัวอะไรฉันก็ไม่กลับ กว่าที่จะกลับนี้ก็มีตสนิทแล้ว เห็นตามถนนนี้ เห็นไฟ เขามายืนจุดตะเกียงกันเป็นแถว ลงหยุดทัก พอหยุดนี้ เขากลับตาเหลือก รีบบอกให้เราขึ้นรถกลับไปเสีย กลับ ๆ ไปเสีย ถามเขาว่าเป็นอย่างไร เขาบอกตบทยเฉย ๆ ประหม่อมสุหรี่ (พระราชินี) กลับไปเถอะ เลยเดาเอาเองว่าที่พระท่านออกมาเย็นเพราะว่ากลัวเราจะถูกทำร้าย พอเห็นท่าน เราก็ลงมาพูดด้วย ท่านกลับบอกให้รีบ ๆ กลับ อย่างนี้แล้วจะไม่ให้เรารักเขาได้อย่างไร เขาหวังดีมาก”

เหตุการณ์อีกครั้งหนึ่งที่แสดงให้เห็นน้ำพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่กล้าหาญ เด็ดเดี่ยว ทรงรัก ห่วงใยประชาชน และประชาชนก็จงรักภักดีต่อพระองค์ท่าน คือ เหตุการณ์ลอบวางระเบิด 2 ลูก ณ บริเวณประรำพิธีไถ่ลาคพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และพระเจ้าลูกเธอจะเสด็จผ่าน เมื่อวันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2520 เวลา 15.15 นาฬิกา (เหตุระเบิดที่ยะลา 22 กันยายน พ.ศ. 2520, 2560)

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงประธานสัมภาษณ์แก่นักข่าวหญิง ดังนี้

“แล้วที่จับใจในความรักของประชาชน บอกกับฝรั่งว่าจับใจในความรักของประชาชนไม่มีวันลืมได้เลย คือ เรื่องระเบิดที่ยะลา หลายปีมาแล้ว พอเสียงระเบิดดังบิ่ง บิ่ง ๆ นี้ชาวบ้านวังหนี่ หกล้มคลุกคลาน เห็นเลยว่าวังหนี่ เป็นแถว ๆ ออกไป กลับบ้าน เหลือคนอยู่น้อย ที่แรกคนแน่น พอสักประเดี๋ยวสิ หอบแฮ่ก ๆ วิ่งกลับมาเป็นแถวอีก วิ่งกลับมากันร้องไห้กันหมด เขาบอก ดูเถอะ ดูใจตัวเองเถอะ กลับไปถึงบ้าน มันตกใจนะ มานึกได้ว่า โถทิ้งท่านอยู่ล่ำฟัง นะนี้ ฉันก็เลยวิ่ง

กลับมาอีก เป็นห่วง ที่แรกก็กลัวตาย คราวนี้ขอบอกว่าตายเป็นตายด้วยกัน แล้วเด็กนักเรียนสาว ๆ คงเป็นไทยพุทธ เห็นพุทไทยได้ ร้องไห้ใหญ่เลย ร้องแบบไม่มีสติ บอกท่าน ๆ ค่ะ ท่านไม่ทำอะไรชั่วร้าย ท่านไม่ได้ทำอะไรให้ใคร เขาจะฆ่าท่านทำไม ทำไมเขาต้องการจะฆ่าท่าน ชาวบ้านที่วิ่งกลับมา ร้องไห้ตาไหลเป็นทาง บอกฉันกลับไปถึงบ้านแล้ว พุดทั้งที่หอบ แต่ว่าฉันได้ตายแล้ว พระเจ้าอยู่กับภราชนิยังอยู่ จึงคิดว่าตายก็มาตายด้วยกัน เลยวิ่งกลับมาเป็นเพื่อน แหมความรู้สึกตรงกับเพลงที่ว่า หากใครแก้งเธอนั้นจะยอมตายแทน พุทโธ่สุดสำหรับวิ่งกลับกันมาทั้งหมดเลย และทำที่ร้องไห้ วิ่งเข้ามากำบังค้อมันระวังพระเจ้าอยู่หัว เห็นแล้วจับใจ แล้วตำรวจราชสำนักบอกให้กลับ พระตำหนัก ออย่าเสด็จฯ โรงพยาบาล อันตราย เพราะทางที่จะกลับ ถ้าค่าแล้วยังอันตรายใหญ่ เขาอาจจะยิงด้วยจรวดก็ได้ ให้รีบกลับเสียแต่วัน ๆ เถอะ

พระเจ้าอยู่หัวบอกไม่ได้ เขามาที่นี่ เจ็บเพราะเรามา เขามาหาเรา เราต้องไปเยี่ยม มีรายงานบอกว่าไม่เจ็บกันมากพระเจ้าข้า ข้าพเจ้ารับรอง ได้ข่าวว่าขีดข่วนเท่านั้นใส่ยาแดงแล้วก็กลับบ้านได้

ฉันคิดว่าการที่พระมหากษัตริย์ของบางประเทศล้ม เพราะเหตุอย่างนี้ คือเพราะเชื่อคำบอกพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งว่า ขีดข่วนก็จะไปดูแลเขาไม่ยอม สั่งรถพระที่นั่งให้กลับพระตำหนัก รถพระที่นั่งวิ่งกลับ พระเจ้าอยู่หัวสั่งให้เลี้ยวกลับเดี๋ยวนี้ ฉันจะไปโรงพยาบาล คนขับรถกลัว เลี้ยวไปอีกทางที่ไปโรงพยาบาล พอไปถึง เราตกตะลึง เพราะเลือดสดเต็ม แล้วมีเด็กผู้หญิงสาวอายุสัก 17-18 กำลังหอบ ปอดยุบไปข้าง ถ้าเราไม่ไปก็ตายแล้ว เด็กอีกคนตาก็จะบอดคือคนนอนกันเต็ม เห็นแต่เลือด ๆ ทั้งนั้น พอเข้าไปเด็กสาวนั้นเห็นเรา เขาก็ร้องไห้ บอกท่านคะ หนูเจ็บเหลือเกิน หนูหายใจไม่ออก หนูเจ็บ พ่อแม่ก็ไม่ได้มา ท่านช่วยหนูด้วย

ฉันยื่นมือให้จับ หมอบอกว่าออกซิเจนเข้าไม่ได้ ต้องเจ็บปวด เพราะลมมันดันที่หน้าอก ดันมันเสียไปข้าง ปวดมาก เขาให้ออกซิเจนอยู่แล้ว แกตกใจ ยึดมือแน่น หมอบอกฉีดยาให้กลับก็ไม่หลับ เพราะตกใจ ไม่ยอมหลับ

ถาม หนูจะตายไหมคะท่าน หนูจะตายไหม

ฉันบอก หนูไม่ตาย แต่ขออย่าพูดนะจ๊ะ หมอเขาบอกว่าอย่าพูด ต้องเก็บกำลังไว้ เขากำลังเตรียมห้องผ่าตัด บอกหนูหลับซะ

แกก็ว่า หนูไม่กลัวหลับ เดี๋ยวตาย

บอก หลับซะ ไม่ตาย ฉันยืนตรงนี้ จับมือไว้ ฉันยืนอยู่ด้วย จนกว่าพ่อแม่หนูจะมา ฉันยืนตรงนี้ไม่ไปไหน รับรอง แล้วคุณหมอ ดนัยฯ ก็จัดการให้ออกซิเจนเข้าปาก แกถึงผล็อยหลับไปได้

ส่วนเด็กผู้ชายอิสลาม หมอไม่รับรองความปลอดภัย สะเก็ดระเบิดเข้าตาและเลือดไหลออกมามาก พ่อแม่ยืนเฝ้าทั้งน้ำตา เราเห็นแล้วใจหายหมด เห็นแล้วนึกว่าดินะที่เราไม่เชื่อใคร พอเขาเห็นเราเขาก็ใจชื้นใจสบาย รับสั่งให้หมอโรงพยาบาลพระมงกุฎที่อุตสาหาสาตามเสด็จฯ ไปช่วย หมอยะลาทำการผ่าตัดตรงอกเพราะสะเก็ดระเบิดมันฝังข้างในแล้วปอดมันทะลุ (อารียา สันตุจวิวัตร บุนนาค, 2553 : 88-90)

ในต้นเดือนตุลาคม พ.ศ. 2554 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวร แต่ภาคกลางของประเทศไทยกำลังประสบมหาอุทกภัย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี มีพระดำรัสถึงน้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ว่า

“ในหลวงทรงห่วงใยประชาชนมาก เมื่อหนึ่งอาทิตย์มาแล้ว ในหลวงทอดพระเนตรข่าวน้ำท่วมเป็นเวลา 5 ชั่วโมงเต็ม ทำให้เห็นว่าทรงห่วงประชาชนจนเครียด และทรงถ่ายออกมาเป็นเลือดจำนวนมาก ความดันพระโลหิตตก ต้องพาเข้าห้องฉุกเฉิน แต่ตอนนี้กลับสู่พระอาการปกติแล้ว ข้าพเจ้าเห็นแล้วใจไม่ดี ไม่อยากพูดในฐานะลูก แต่อยากพูดในฐานะของคนที่ดูแลท่านมาตลอด ทรงรักประชาชน ทรงห่วงทุกข์สุขของประชาชน จึงทำให้ออกมาในพระอาการป่วยดังกล่าว

หมอยังหาแปลไม่ได้ว่าตรงไหนเลือดออก ตอนนี้อย่างเฝ้าดูพระอาการอยู่ แต่อยากให้รู้ว่าใจท่านอยู่กับประชาชนเสมอ การที่ข้าพเจ้ามีพ่อแม่แบบนี้ สอนให้ข้าพเจ้ารู้จักใช้ประชาชน ทุกอย่างมันอยู่ในสายเลือดข้าพเจ้า ที่ต้องรู้จักใช้ประชาชน ถ้าถามว่าเหนื่อยไหม ไม่เลย คนเรากล้าเล่นละครเป็นฉาก ๆ จะเหนื่อยมาก แต่ถ้าทำด้วยใจ ไม่เหนื่อยเลย” (กองบรรณาธิการโพสต์ทูเดย์, 2559)

นายสวัสดิ์ วัฒนายากร อดีตองคมนตรี ได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2535 ที่พระองค์ท่านทรงบุกป่า ฝ่าลวดหนาม เพื่อเสด็จพระราชดำเนินไปทรงหาแหล่งน้ำให้แก่ราษฎร ในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำลำพะยั้ง ตอนบน อำเภอยาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงพระดำเนินท่ามกลางความมืดไปในทุ่งนาตะบุ่มตะป่า โดยมีไฟฉายส่องทางและมีมัคคุเทศก์ผ้าขาวม้าเดินนำ ทุกคนต้องเดินอย่างระมัดระวัง ถ้าพลาดเท้าอาจแผลงได้ทันที สักครู่มาถึงสระบัวของราษฎร มีรั้วลวดหนามกั้นอยู่เส้นทางต้องผ่านที่นี่ ทรงห้ามไม่ได้ตัดลวดหนาม โดยทรงให้เจ้าหน้าที่ถ่างลวดหนาม แล้วทรงพระดำเนินมุดรั้วลวดหนามเข้าไป ความรู้สึกของผมขณะนั้นบอกไม่ถูกนึกรำพึงในใจว่า จะมีพระเจ้าแผ่นดินหรือพระประมุขของประเทศไหนหนอในโลกนี้ที่จะทรงตรากตรำพระวรกายจนถึงทรงมุดรั้วลวดหนาม เพื่อจะเสด็จไปทรงหาแหล่งน้ำให้ราษฎร ยิ่งกว่านั้น พระองค์ท่านยังทรงหันกลับมามีพระราชดำรัสเตือนว่า อธิบดี อย่าลืมห่มข้อมรั้วให้เขาละ” (ในหลวงทรงงาน, 2017)

หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวยกย่องเทิดทูนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ไว้ดังนี้

“...ผมเคยอยู่มาแล้วหลายแผ่นดิน แต่ก็ไม่เคยเห็นว่าพระเจ้าอยู่หัวแผ่นดินใดที่คนทั้งเมืองเขาเป็นเจ้าเข้าเจ้าของ ให้ความเคารพบูชาอย่างสนิทสนมอย่างทุกวันนี้.. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลก่อน ๆ ทรงครองแผ่นดิน แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลนี้ทรงครองใจคน..”

ครั้งหนึ่ง เมื่อหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช กราบบังคมทูลถามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า “เคยทรงเหนื่อย ทรงท้อบ้างหรือไม่” ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสตอบว่า “ความจริงมันน่าท้อถอยหรือ บางเรื่องมันน่าท้อถอย แต่ว่าฉันท้อไม่ได้ เพราะเดิมพันของเรานั้นสูงเหลือเกิน เดิมพันของเรานั้นคือบ้านคือเมือง คือความสุขของคนไทยทั่วประเทศ” (“ครองใจคน” หลากหลายเหตุผลที่คนไทย “รักในหลวง”, 2553)

จากตัวอย่างพระราชดำรัส พระราชกรณียกิจ และคำพูดของไพร่ฟ้าประชาชน แสดงผลประจักษ์แล้วว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรัก เป็นห่วง ต้องการให้ประชาชนปลอดภัย อยู่ดีกินดี มีความสุข ดังนั้น ความผาสุกของประชาชนจึงเป็นเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการเสด็จประพาสต้น หรือการเสด็จส่วนพระองค์

เพื่อเป็นการตอกย้ำเหตุผลดังกล่าว พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้ง “มูลนิธิชัยพัฒนา” ดังนี้

“ชัยชนะของประเทศนี้ โดยงานของมูลนิธิชัยพัฒนานั้นก็คือ ความสงบ..เป็นเมืองไทยที่มีความเจริญก้าวหน้า จนเป็นชัยชนะของการพัฒนาตามที่ได้ตั้งชื่อ มูลนิธิชัยพัฒนา ชัยของการพัฒนานี้มีจุดประสงค์ คือ ความสงบ ความเจริญ ความอยู่ดีกินดี” (พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2537, ม.ป.ป)

3. ปัญหาความไม่มั่นคงในภาคเหนือ และประเทศไทย

ในระหว่างพ.ศ. 2489 – พ.ศ. 2525 ประเทศไทย มีปัญหาความเสถียรต่อความไม่มั่นคง ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตัวอย่างปรากฏการณ์ของปัญหาบางประการที่เกี่ยวข้องกับภาคเหนือ ซึ่งเป็นบ่อเกิดสำคัญของการเสด็จประพาสต้นบนยอดดอย คือ ปัญหาพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ปัญหาด้านการปลูกฝิ่น และทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาดังกล่าวแล้วมาจากสาเหตุหนึ่งมาจากการขาดการพัฒนาเศรษฐกิจ ขาดการพัฒนาปัจจัยพื้นฐานทางการผลิต ขาดการศึกษา และการพัฒนาการสื่อสาร จึงทำให้เกิดปัญหา “ปากท้อง” คือ ความแร้นแค้น อดอยาก ยากจน จึงต้องแก้ปัญหาด้วยการเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง การปกครอง โดยการเข้าร่วมขบวนการกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หรือไม่กี่บุกรุกป่า ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ปลูกฝิ่น เพราะเป็นผลผลิตที่ปลูกง่าย ขายคล่อง ถึงแม้ราคาถูก แต่ก็ได้เงิน พอยังชีพ การกระทำดังกล่าวแล้วมีผลเสียต่อตนเองและสังคม ประเทศชาติมากมาย

3.1 ปัญหาด้านพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

กระบวนการจัดตั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยอย่างลับ ๆ ตั้งแต่พ.ศ. 2485 ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเพิ่มมากยิ่งขึ้น เมื่อประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีนได้เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบการปกครองและเศรษฐกิจภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยตั้งแต่เพียงพรรคการเมืองเดียวใน พ.ศ. 2492 จนกระทั่งพ.ศ. 2508 ได้เกิดการปะทะกันครั้งแรกระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลไทยกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่จังหวัดนครพนม การต่อสู้ด้วยกองกำลังติดอาวุธได้ลุกลามไปสู่ภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคกลาง ในเขตชนบท หรือพื้นที่ป่าเขาลำเนาไพร่ทางไกลความเจริญ ทุรกันดาร

กระบวนการปราบปรามและต่อสู้ ระหว่างรัฐบาลไทยและพรรคคอมมิวนิสต์ไทย ได้ดำเนินการอย่างเข้มข้นในระหว่างพ.ศ. 2510-2523 และค่อย ๆ สลายตัวลงอย่างช้า ๆ และต่อเนื่อง ระหว่างพ.ศ. 2524-2530 เพราะสาเหตุปัจจัยภายนอก คือ การล่มสลายของสหภาพโซเวียตรัสเซีย (พ.ศ. 2543) และการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางการเมือง และเศรษฐกิจของสาธารณรัฐประชาชนจีน ประกอบกับปัจจัยภายใน คือ รัฐบาลได้ประกาศนโยบาย 65/25 ให้สมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเข้ามาปรับตัวกับทางราชการ

ในระยะแรก (พ.ศ. 2512 – พ.ศ. 2525) ของการก่อตั้งโครงการหลวง และการเสด็จประพาสต้น พื้นที่ในเขตโครงการหลวงหลายพื้นที่ เช่น เขตพื้นที่อำเภอแม่วาง อำเภอแม่แจ่ม อำเภอพร้าว อำเภอเชียงดาว อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเวียงแก่น อำเภอเชียงแสน อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย อำเภอแม่ลำน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน พื้นที่เหล่านี้อยู่ในเขตอิทธิพลของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ มีการปะทะด้วยกองกำลังติดอาวุธระหว่างเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกับผู้ก่อการร้ายจากพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย

หลังจากเหตุการณ์วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ประชาชนฝ่ายต่อต้านคอมมิวนิสต์ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกองกำลังของรัฐบาล ได้ปราบปรามประชาชน ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นกลุ่มสนับสนุนพรรคคอมมิวนิสต์ ที่สนามหลวง และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงเกิดการบาดเจ็บล้มตาย ทำให้ประชาชนและนักศึกษาหลบหนีเข้าป่า รวมตัวกับกองกำลังพรรคคอมมิวนิสต์มากยิ่งขึ้น ทั่วภูมิภาคของประเทศไทย รวมทั้งในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ลำพูน ลำปาง พะเยาแพร่ และจังหวัดน่าน

ในระหว่างพ.ศ. 2519- พ.ศ. 2524 ซึ่งเป็นระยะเวลาที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเข้มแข็ง เพราะได้กำลังสนับสนุนจากนักศึกษา และประชาชนที่หลบหนีการปราบปรามเข้ามาสมทบกับกองกำลังพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย แต่ “การเสด็จประพาสต้นบนดอย” ก็ดำเนินไปอย่างก้าวหน้า มีการขยายพื้นที่โครงการหลวง ในจำนวนโครงการหลวงทั้งหมด 39 โครงการ (พ.ศ. 2561) กำเนิดโครงการหลวงก่อน พ.ศ. 2519 จำนวน 2 โครงการ แต่เกิดระหว่างภัยพิบัติทางการเมืองของประเทศ เพราะต้องการแก้ปัญหาความยากจนให้ชาวบ้าน แล้วชาวบ้านจะได้ไม่สมัครเข้าเป็นสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย จำนวนถึง 22 โครงการ ที่เหลืออีก 14 โครงการ สร้างขึ้นพ.ศ. 2526 – พ.ศ. 2550 (ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2553 : 15-16)

สำหรับศูนย์พัฒนาโครงการหลวงเลอตอ ตำบลแม่ต๋อน อำเภอแม่ระมาด จังหวัดตาก ตั้งขึ้นในพ.ศ. 2559

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำริให้สัมภาษณ์นักข่าวชาวต่างชาติ เมื่อทูลถามพระองค์ว่า โครงการของพระองค์ท่านจะชนะในการต่อสู้กับพวกที่กระด้างกระเดื่องและฝักใฝ่ลัทธิคอมมิวนิสต์”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสตอบว่า

“เราไม่ได้ต่อสู้กับประชาชน เราต่อสู้กับความอดอยากหิวโหยของประชาชน เราปรารถนาให้ประชาชนมีชีวิตที่ดีขึ้น ถ้าประชาชนเหล่านี้มีชีวิตที่ดีขึ้น พวกประชาชนอีกฝ่ายหนึ่งที่ท่านเรียกว่า กระด้างกระเดื่อง พวกคอมมิวนิสต์ ก็จะมีชีวิตที่ดีขึ้นด้วยเช่นกัน ทุก ๆ คน ไม่ว่าฝ่ายใดต่างก็มีความสุขทั้งหมด” (คลิปพระสุรัสวดีในหลวง, 2559)

สาเหตุที่ประชาชนระดับชาวบ้านเข้าร่วมขบวนการพรรคคอมมิวนิสต์ เกิดจากการไม่ได้รับความยุติธรรม การถูกกดขี่ข่มเหง การถูกชักจูง แต่ปัญหารากเหง้าของชาวบ้านที่สำคัญที่สุดคือ ความยากจน ถ้าหมดสิ้นซึ่งความยากจนแล้ว ปัญหาเรื่องคอมมิวนิสต์ก็หมดสิ้น ดังนั้นพระองค์ท่านจึงแก้ปัญหาที่สาเหตุ เพื่อมิให้เกิดผลที่ตามมา และมีความเป็นกลาง ดังพระองค์พระราชทานสัมภาษณ์แก่ผู้สื่อข่าวสถานีวิทยุโทรทัศน์ ความว่า

“เราพยายามวางตัวให้เป็นกลาง และร่วมมือโดยสันติวิธีกับทุกฝ่าย เพราะเชื่อว่าความเป็นกลางนี้จำเป็นสำหรับเรา” (กองบรรณาธิการสำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2558 : 377)

ความเป็นกลางของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงยึดแนวทางนี้โดยตลอด รวมทั้งความขัดแย้งทางการเมือง ในบางยุค บางสมัยกับฝ่ายรัฐบาล (กองบรรณาธิการสำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2558 : 363-377)

3.2 ปัญหาด้านเศรษฐกิจ

ก่อนพ.ศ. 2515 ระบบการผลิตในชนบทภาคเหนือซึ่งห่างไกลจากตัวเมือง เพราะขาดการคมนาคม และระบบการสื่อสาร ยังเป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพ หรือการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก มีผลผลิตบางอย่างซึ่งเหลือจากบริโภคก็ส่งขายหรือแลกเปลี่ยน การดำเนินชีวิตยังยึดติดอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในด้านปัจจัย 4 สภาพเหล่านี้ปรากฏให้เห็นชัดเจนจากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่า ผู้แก่ ในเขตระบบนิเวศป่าในพื้นที่ห่างไกลจากการคมนาคมในภาคเหนือของประเทศไทยรวมทั้งพื้นที่ 6 จังหวัดในเขตโครงการหลวง

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ได้เน้นการฟื้นฟูเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) เน้นความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและการแก้ปัญหาความยากจน ทั้งนี้เพื่อลดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวย เมืองกับชนบทได้มากยิ่งขึ้น ต่อมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ยังคงเน้นการกระจายรายได้ การกระจายความเจริญไปสู่ชนบทการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนาประเทศ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) ยังคงเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องควบคู่กับการกระจายรายได้และการกระจายการพัฒนาสู่ภูมิภาคและชนบท แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับนี้ปรับปรุงคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมโทรม

จุดจบของการพัฒนาประเทศอย่างต่อเนื่องเพื่อหวังเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ของเอเชีย หรือ “เสือตัวที่ 5” ก็จบลงโดยการพังทลายของระบบเศรษฐกิจไทยหรือ “พองสบู่แตก” ในปีพ.ศ. 2539 และ พ.ศ. 2540 และแล้วประเทศไทยก็เริ่มนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการพัฒนาประเทศควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลักเพื่อต่อสู้แข่งขันกับต่างประเทศในยุคโลกาภิวัตน์ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) ติดต่อกันจนถึงปัจจุบัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) การแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจภาพรวมดีขึ้นกว่าเดิม เศรษฐกิจของเกษตรกรในพื้นที่โครงการหลวง โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ประสบผลสำเร็จมากกว่าพื้นที่นอกโครงการ และขาดระบบการชลประทาน

3.3 ปัญหาด้านการคมนาคม

รัฐบาลได้สร้างทางรถไฟหลวงจากกรุงเทพฯ ถึงสถานีเด่นชัยจังหวัดแพร่ ในปีพ.ศ. 2457 ถึงสถานีนครลำปาง พ.ศ. 2459 และถึงสถานีนครเชียงใหม่ พ.ศ. 2464 นับตั้งแต่พ.ศ. 2457 ได้สร้างทางเกวียน (ต่อมาขยายเป็นทางรถยนต์) เชื่อมระหว่างเมือง (จังหวัด) ลำปาง พะเยา และเชียงราย นอกจากนี้รัฐบาลได้มีนโยบายให้หัวเมืองต่าง ๆ จัดสร้างถนน 3 ประเภท คือ

ทางต่าง หมายถึง ทางวัวต่าง ม้าต่าง สร้างในเขตภูเขา

ทางเกวียน สร้างในเขตที่ราบ

ถนน สร้างในเขตเมือง

ต่อมารัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติก่อสร้างทางหลวงแผ่นดิน พ.ศ. 2495 จำนวน 88 สายทั่วประเทศ (ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2546 : 70-71) ถนนในภาคเหนือที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ 5 จังหวัด ในเขตพื้นที่โครงการหลวง คือ ถนนตาก-เถิน ถนนเถิน-ลี้-ลำพูน ถนนฝาง-เชียงใหม่ ถนนลำพูน-ลำปาง ถนนแม่แจ่ม-แม่ฮ่องสอน

นอกจากนี้ยังมีการซ่อมแซมและขยายถนนเชียงใหม่-ฮอด ถนนเชียงใหม่-สันกำแพง ถนนเชียงใหม่-สันทราย ถนนเชียงใหม่-เชียงดาว-ฝาง และถนนเชียงใหม่-ลำพูน

ถนนเหล่านี้เชื่อมระหว่างตัวอำเภอกับจังหวัด หรือจังหวัดกับจังหวัดเท่านั้น สำหรับเส้นทางระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอยังขาดแคลนต้องใช้ทางเกวียน ทางต่าง และทางเดินเท้า

ถนนเชียงใหม่-ลำปาง (11) ถนนฮอด-แม่สะเรียง-แม่ฮ่องสอน (108) ได้ก่อสร้างใน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514)

ถนนเชียงใหม่-เชียงใหม่ (118) ได้เริ่มสร้างในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่ 4 ได้ และเริ่มสร้างถนน 1095 เชียงใหม่-ปาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จนแล้วเสร็จ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529)

ในระหว่างพ.ศ. 2521-2530 ได้ปรับปรุงหรือก่อสร้างถนนเชื่อมระหว่างจังหวัดกับ อำเภอรอบนอกในเขตภูเขา เช่น ระหว่างเชียงใหม่กับอมก๋อย แม่วาง สะเมิง พร้าว เป็นต้น ถนน ดินลูกรังเริ่มสร้างเข้าสู่หมู่บ้านในเขตภูเขาภาคเหนือมากที่สุดในพ.ศ. 2517-2518 ตาม “นโยบายเงิน ผันสู่ชนบท” อย่างไรก็ตามหมู่บ้านในชนบทในเขตภูเขาก็กังคงใช้วัวต่าง ม้าต่าง หรือการเดินทาง จนกระทั่งพ.ศ. 2535 ถนนดินลูกรังได้ขยายเข้าสู่หมู่บ้านชนบทกันดารในเขตภูเขามากยิ่งขึ้น

ถนนดินลูกรังใช้ได้เฉพาะฤดูแล้ง ฤดูฝนถนนชำรุดเดินทางด้วยความยากลำบากยิ่ง การเสด็จประพาสต้นในระยะแรก ระหว่างพ.ศ. 2509-พ.ศ. 2520 ก็ค่อนข้าง ยากลำบาก เพราะบางหมู่บ้านยังขาดถนน หรือมีแต่ถนนดินลูกรัง ใช้ได้เฉพาะฤดูแล้ง จึงต้องเสด็จ พระราชดำเนินด้วยพระบาท หรือประทับม้าต่าง เป็นระยะทางตั้งแต่ 5 กิโลเมตร

3.4 ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและ การปลูกฝิ่น

การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ในเรื่องป่าไม้และสัตว์น้ำ เกิดขึ้นจากนโยบายของ รัฐบาลเกี่ยวกับการค้าไม้สักตั้งแต่ก่อนตั้งกรมป่าไม้ (พ.ศ. 2439) ประมาณ 50 ปี หรือตั้งแต่พ.ศ. 2398 เมื่อได้ทำสัญญาการค้าอย่างเสรีกับอังกฤษ การค้าไม้สัก การค้าฝิ่น การค้าข้าว ก็ได้เกิดขึ้น ในดินแดนสยามอย่างถูกต้องตามกฎหมาย การค้าไม้สักดำเนินติดต่อกันมาประมาณ 100 ปี แล้วเกิด การค้าไม้ประเภทอื่น ๆ รัฐบาลไทยสั่งปิดป่าทั่วประเทศเมื่อ พ.ศ. 2532 การค้าไม้ซุงโดยถูกต้องตาม กฎหมายจึงยุติเหลือเพียงแต่การลักลอบตัดไม้ยังดำเนินการต่อไป

วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ (ชาวเขา) ในเขตพื้นที่สูง ก่อนพ.ศ. 2525 (โดยประมาณ) ใช้ระบบการผลิตแบบยังชีพ มีการทำไร่หมุนเวียน ไร่เลื่อนลอย ทำนาตามหุบเขา (เฉพาะกะเหรี่ยง และลัวะ) เลี้ยงสัตว์ และเก็บหาของป่า ทอผ้าใช้เอง ไนไร่ข้าวหรือไร่หมุนเวียน มี การปลูกข้าว ข้าวโพด แตงกวา พริก ฝ้าย พักทอง พืชผักอื่น ๆ และฝิ่นซึ่งปลูกไว้เพื่อสูบ จำหน่าย และเป็นยารักษาโรค นอกจากนี้ยังมีการปลูกท้อพันธุ์พื้นเมืองเพื่อขาย

ฝิ่นเป็นยาเสพติดชนิดแรกที่ระบุในกฎหมายลักษณะโจร พ.ศ. 1903 ในรัชสมัย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. 1893-2410) ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) ได้ทรงจัดตั้ง “กรมฝิ่นหลวง” เพื่อควบคุม การค้าฝิ่น และฝิ่นสามารถเสฟได้ภายใต้การควบคุมของกฎหมายเป็นเวลาประมาณ 100 ปี ต่อมาใน ปีพ.ศ. 2501 ประเทศไทยได้ออกกฎหมายให้ยกเลิกการค้าฝิ่นและการเสฟฝิ่นอย่างเด็ดขาด

การยกเลิกการเสฟฝิ่น ยุติได้เฉพาะในสังคมเมือง แต่ในเขตภูเขาสูงภาคเหนือของ ประเทศไทยยังมีการปลูกฝิ่น การสูบฝิ่น และการค้าฝิ่นกับพ่อค้าในเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่ม ชนต๋อง “ชาวเขา” ฝิ่นปลูกกันทั่วไปในเขตเทือกเขาถนนธงชัย เทือกเขาแดนลาว เทือกเขาผีปันน้ำ และเทือกเขาหลวงพระบาง ในระหว่างพ.ศ. 2501-พ.ศ. 2525 หรือหลังจากใช้กฎหมายยกเลิกการ ปลูกฝิ่นและการเสฟฝิ่น ก็ยังคงมีการปลูกฝิ่นในพื้นที่ดังกล่าวแล้วเหมือนเดิม

การปลูกฝิ่น การเสฟฝิ่น นอกจากก่อให้เกิดปัญหาทางด้านสุขภาพแล้ว ยัง ก่อให้เกิดปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพเศรษฐกิจการเมืองไทยในระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับ ที่ 2 (พ.ศ. 2510-2514) ถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ถึงแม้ว่าภาคสังคมเมือง ได้รับผลการพัฒนาอย่างเต็มที่แต่ในภาคสังคมชนบททางไกล ในเขตรอบบ นีเวศป่าและภูเขา ประชาชนยังประสบกับปัญหาการเมือง คือ ปัญหาผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ปัญหาเศรษฐกิจในระบบการผลิตเพื่อยังชีพ ปัญหาความยากจน ปัญหาการคมนาคม ปัญหายาเสพติด ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎรที่อาศัยอยู่ในเขตภูเขาทางไกลการคมนาคมย่ำแย่ทรงทราบถึง ปัญหาดังกล่าวแล้วเป็นอย่างดี จึงได้ทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์จัดตั้ง “โครงการหลวง” ขึ้น เพื่อช่วยประสานงานกับหน่วยราชการต่าง ๆ ในการเร่งรัดดำเนินการแก้ไขปัญหามาตร้าการในเขต พื้นที่สูงอย่างเร่งด่วน เพื่อแก้ปัญหาภัยทางการเมือง ภัยจากความยากจน ภัยจากการปลูกฝิ่น และ ภัยจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งกำลังลุกลามจากยอดดอยสู่ที่ราบในสังคมเมือง

4. การช่วยชาวเขา (กลุ่มชาติพันธุ์)

กลุ่มชาติพันธุ์ ในเขตพื้นที่การเสด็จประพาสต้นในภาคเหนือ 6 จังหวัดในเขตโครงการ หลวง คือ เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน แม่ฮ่องสอน พะเยา และตาก ประกอบด้วยกะเหรี่ยง ม้ง ล่าหู่ อาข่า ลีซอ เย้า ปะหล่อง ลัวะ คะฉิ่น จีนฮ่อ ขมุ นอกจากกลุ่มชาติพันธุ์หรือชาวเขาแล้ว ยังมีชาวไทย และชาติพันธุ์ไทย เช่น ไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยเขิน ไทยเขมร ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขต พื้นที่สูง จากระดับน้ำทะเลปานกลางมากกว่า 600 เมตร

กลุ่มคนพื้นที่สูงดังกล่าวแล้ว บางกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น ลัวะ กะเหรี่ยง อาศัยในดินแดน ภาคเหนือ มีหลักฐานปรากฏตั้งแต่ก่อนพ.ศ. 1800 หรือมีจารึก ตำนาน มาตั้งแต่ก่อนพ.ศ. 1200 สำหรับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อพยพเข้ามาเมื่อประมาณพ.ศ. 2400 และหลังจากนั้น

การปลูกฝิ่น การทำไร่หมุนเวียน ส่งผลกระทบในด้านลบต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การโค่นป่า ทำลายป่า แหล่งต้นน้ำลำธาร ก่อให้เกิดปัญหาภัยแล้ง อุทกภัย การ กัดเซาะ การสูญเสียทรัพยากรทางชีวภาพ อย่างไรก็ตาม การดำรงชีพในระบบการผลิตแบบยังชีพ

คือ ผลิตเพื่อกิน เหลือขาย ภายใต้การพึ่งพิงธรรมชาติ และใช้เครื่องมือการผลิตโดยอาศัยแรงคน และสัตว์ ผลผลิตที่ได้บางปีก็พอกิน พอขาย หรือพอกิน แต่ไม่พอขาย ถ้าเกิดภัยธรรมชาติ ก็ไม่พอกิน ความอดอยาก แร้นแค้น ยากจน ถึงจะแก้ไขโดยการปลูกฝิ่นขาย แต่ก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงปัญหาดังกล่าวได้ ยังทำให้เกิดปัญหายาเสพติดและการกระทำที่ผิดกฎหมาย

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านหลายคน หลายพื้นที่ ได้อธิบายการปลูกฝิ่นระหว่างพ.ศ. 2510-2520 ในพื้นที่ระบบนิเวศป่าใกล้หมู่บ้าน เป็นบางตัวอย่างเช่น

นายนจอนิ โอโดเชา ราษฎรบ้านหนองเต่า ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวว่า “พื้นที่ที่เราบวชป่า 50 ล้านตัน เคยเป็นไร่ฝิ่นมาก่อน ต่อมาเราเลิกปลูกฝิ่น เลิกทำไร่หมุนเวียน เพื่อสร้างป่าอนุรักษ์ ต้นไม้จึงเติบโตขึ้นเป็นป่าอีกครั้งหนึ่ง” (จอนิ โอโดเชา สัมภาษณ์, 26 กรกฎาคม 2560)

ในทำนองเดียวกัน นายปูลุ บุญลือ ชาวบ้านห้วยตอง ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ก็อธิบายในลักษณะเดียวกัน “ป่าแถวนี้ มีแต่ไร่ฝิ่น พวกเราปลูกฝิ่นไว้ขาย ส่วนหนึ่งก็ประกอบทำยารักษาโรค” (ปูลุ บุญลือ สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2560)

“บริเวณหุบเขา และเชิงเขา เขตลำห้วยโป่งสมิ เคยเป็นไร่ฝิ่น และไร่หมุนเวียนมาก่อน เราปลูกฝิ่นเพื่อขาย และเราก็ตัดฝิ่นด้วย พวกเราตัดฝิ่นกันเกือบทั้งหมู่บ้าน (ท่อดู ปากอวาที สัมภาษณ์, 29 ตุลาคม 2555)

“กะเหรี่ยง เขตลุ่มแม่น้ำว้าง ก่อนพ.ศ. 2510 ปลูกฝิ่นทุกหมู่บ้าน ตั้งแต่ยอดดอยโป่งสมิถึงบ้านแม่สะป๊อกทางตอนใต้ของลุ่มน้ำว้าง (จอนิ โอโดเชา, สัมภาษณ์, 26 กรกฎาคม 2560)

การประพาสต้นบนดอย ทำให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพบเห็น และทรงทราบ จึงเกิดการแก้ปัญหาการปลูกฝิ่น และการทำไร่หมุนเวียนขึ้น โดยการจัดสร้าง “โครงการหลวง” (พ.ศ. 2512) และต่อมาก็เกิดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (พ.ศ. 2525) แต่โครงการช่วยเหลือราษฎรส่วนพระองค์เกิดขึ้นครั้งแรกในพ.ศ. 2494 เกี่ยวกับเรื่อง การเพาะพันธุ์ปลาหมอเทศในสระน้ำพระที่นั่งอัมพรสถาน และพระราชทานพันธุ์ปลาหมอเทศแก่กำนัน ผู้ใหญ่บ้านทั่วประเทศในพ.ศ. 2496 (“กษัตริย์นักพัฒนา” พระราชทานพันธุ์ปลาหนึ่งเดียวในโลก, 2559)

พระราชกรณียกิจช่วงแรกเริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2493-2505 เป็นโครงการช่วยเหลือบรรเทาปัญหาเฉพาะหน้า โดยไม่มีลักษณะเป็นโครงการเต็มรูปแบบ เริ่มต้นจากด้านสาธารณสุข และโครงการพระราชดำริ ด้านโครงการพัฒนาชนบท โครงการชลประทาน โครงการช่วยเหลือราษฎรเพื่อการอยู่ดีกินดี และภัยพิบัติ รวมทั้งโครงการด้านอื่น ๆ การช่วยเหลือราษฎรในรูปแบบโครงการพระราชดำริ ดำเนินติดต่อกันมาอย่างต่อเนื่องจนถึงพ.ศ. 2524 รัฐบาลจึงได้ดำเนินการออก “ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2524” และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2525 (สำนักงานกปร., ม.ป.ป.)

นับตั้งแต่พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา โครงการพระราชดำริจึงเรียกว่า โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สำหรับโครงการหลวงจัดเป็นโครงการส่วนพระองค์ สำหรับโครงการหลวง หรือโครงการชาวเขา เพื่อช่วยเหลือชาวเขาให้มีกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่พระราชทานแก่ผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เมื่อวันที่

10 มกราคม พ.ศ. 2517 ถึงเหตุผลในการช่วยเหลือชาวเขา และทำไมต้องจัดตั้ง “โครงการชาวเขาไว้ดังนี้

“เรื่องที่จะช่วยชาวเขา และโครงการชาวเขานั้น มีประโยชน์โดยตรงกับชาวเขา เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ชาวเขามีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สามารถเพาะปลูกสิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นรายได้ให้กับเขาเอง จุดประสงค์อย่างหนึ่งคือมนุษยธรรม หมายถึง ให้ผู้ที่อยู่ในถิ่นทุรกันดารสามารถมีความรู้พุงตัว มีความเจริญได้ อีกอย่างหนึ่งเป็นเรื่องช่วยในทางที่ทุกคนเห็นว่า ควรจะช่วยเหลือ เพราะเป็นปัญหาใหญ่คือปัญหาเรื่องยาเสพติด ถ้าช่วยชาวเขาปลูกพืชที่เป็นประโยชน์บ้างเขาจะเลิกปลูกยาเสพติด คือ ฝิ่น ทำให้นโยบายการระงับ การปราบปรามปลูกฝิ่นและค้าฝิ่นได้ผลดี อันนี้เป็นผลอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งคือชาวเขาตามที่เราเป็นผู้ทำการเพาะปลูกโดยวิธีที่จะทำให้บ้านเมืองของเราสูญหายจะได้ที่ถางป่าและปลูกโดยวิธีไม่ถูกต้อง ถ้าพวกเราทุกคนไปช่วยเขา ก็เท่ากับช่วยบ้านเมืองให้มีความดี อยู่ดี กินดี และปลอดภัยได้อีกทั่วประเทศ ถ้าสามารถทำโครงการนี้สำเร็จ ให้ชาวเขาอยู่เป็นหลักแหล่ง และสนับสนุนนโยบายจะรักษาป่าไม้ รักษาดินให้เป็นประโยชน์ต่อไปเป็นยิ่งยอนมาก” (พระราชดำรัสพระราชทานแก่ผู้เข้าเฝ้าฯ ทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2512 ถึงเหตุผลที่ว่าทำไมต้องช่วยชาวเขา ที่คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่)

ม.จ.ภิกษุเดช รัชนี้ ประธานมูลนิธิโครงการหลวง และทรงเป็นผู้รับสนองพระราชดำริมาตั้งแต่เริ่มต้น (พ.ศ. 2512) ได้ทรงตรัสแก่เหล่าเจ้าหน้าที่โครงการหลวงว่า “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รับสั่งกับผู้เข้าเฝ้าฯ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐานว่า โครงการหลวงเกิดขึ้นเพราะท่านไปเที่ยว คำว่า “ไปเที่ยว” นี้ เราท่านน่าจะว่า “ประพาสต้น” มากกว่า เพราะนอกจากจะเป็นราชาศัพท์ที่ถูกต้อง แต่ออกจะไม่ใช้กันแล้วยังทำให้เราเห็นภาพ พระพุทธเจ้าหลวง เวลาเสด็จฯ ไปเที่ยวบ้านชาวบ้าน โดยที่เขามิทราบว่าเป็นใคร จึงไม่ประหม่ามาก คุยกดลองถึงการกินอยู่ ทำให้ท่านสามารถพระราชทานความช่วยเหลือได้ตามพระราชอัธยาศัย ส่วนพระราชนัดดา คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ของพวกเรา เมื่อทรงแปรพระราชฐานไปเชียงใหม่ เพื่อตากอากาศจะเสด็จฯ ไปหน้าหนาว จึงเรียกว่า พักผ่อน อย่างที่ใคร ๆ เขามักจะเรียกกันไม่ได้ นอกจากนี้พระองค์ท่านไม่ได้ทรงพัก แต่มักจะเสด็จ ดั้นด้นไปทอดพระเนตรชีวิตของคนบนดอย ซึ่งสำหรับคนอื่น ๆ แล้ว ยิ่งกับว่าอยู่คนละโลกกับเรา (ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2553 : 68)

นอกจากนี้ยังมีพระราชกระแสรับสั่งให้ โครงการหลวง “ต้องหาพืชเมืองหนาวมาปลูกบนดอยทดแทนฝิ่น” จุดเริ่มต้นเกิดจากการเสด็จประพาสต้นบนดอย เพื่อแก้ปัญหาชาวเขาในการปลูกฝิ่น และทำไร่หมุนเวียน ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมต่อประชาชนในเขตพื้นที่ราบ และระบบชีวลัย แต่เขตพื้นที่สูง ยังมีคนไทยประกอบอาชีพทำสวนเมี่ยง ทำไร่หมุนเวียน เช่นเดียวกับชาวเขา ดังนั้นการเสด็จประพาสต้น จึงต้องทรงพระราชกรณียกิจทั้งชาวเขา และชาวไทย หรือทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ และคนไทยบนพื้นที่สูง

สาเหตุของการเสด็จประพาสต้น จนทำให้เกิดโครงการหลวง ในพื้นที่ 39 ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง ใน 6 จังหวัด คือเชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ลำพูน พะเยา และตาก อีกทั้งเกิดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั่วทั้งประเทศไทยรวม 4,741 โครงการ เกิดจากสาเหตุหลักที่สำคัญ คือ สถานภาพและบทบาทของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเป็นธรรมราชา ต้องยึดหลักทศพิธราชธรรม ตามจารีตประเพณี ดังพระราชสัถยาธิษฐานว่า

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”

ความผาสุกของประชาชน ต้องการช่วยเหลือประชาชนให้รอดพ้นจากความทุกข์ยาก จึงเป็นเหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งในการเสด็จประพาสต้น

สำหรับปัจจัยภายนอก คือปัญหาความไม่มั่นคงยั่งยืนของภาคเหนือและประเทศไทย ในด้านการเมืองเรื่องพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ปัญหาเรื่องเศรษฐกิจและความยากจนของประชาชน ปัญหาด้านการขาดแคลนการคมนาคม ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติด้วยการทำไร่หมุนเวียน การปลูกฝิ่น และการช่วยเหลือชาวนาหรือกลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนคนไทยบนพื้นที่สูงที่ประสบปัญหานานาชนิด ดังจะได้กล่าวในบทต่อไป

